

Εμβολιασμός και βεβαιώσεις εμβολιασμού: ζητήματα συνταγματικότητας και προστασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα

Συγγραφέας: Ξενοφών Παπαρρηγόπουλος, Αν. Καθηγητής, Εταίρος ΠΟΤΑΜΙΤΗΣ ΒΕΚΡΗΣ
Μέσο Δημοσίευσης: ΤΝΠ QUALEX, ΕΦΔΔ, 1/2021, σελ. 4 - 12

Η διαφαινόμενη θέσπιση ενός «υγειονομικού διαβατηρίου»¹ το οποίο θα βεβαιώνει εμβολιασμό του προσώπου κατά του covid-19 και θα παρέχει σε αυτό πρόσβαση σε ορισμένες υπηρεσίες και δραστηριότητες ή, ενδεχομένως, θα κωλύει όσους δεν το διαθέτουν από την πρόσβαση σε αυτές, δημιουργεί εύλογο προβληματισμό τόσο εξ' επόψεως της συνταγματικότητας της θεσπίσεως τέτοιων περιορισμών, όσον και εξ' επόψεως του θεμιτού – ή μάλλον της θεμιτής εκτάσεως – της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που τέτοια «διαβατήρια» θα ενσωματώνουν, σε συνάρτηση, ιδίως, με άλλες πληροφορίες σχετικά με τη δραστηριότητα του κατόχου τους.

Το συνταγματικό πλαίσιο

Ήδη για την πρόληψη της εξάπλωσης του κωρονοϊού, η πολιτεία έχει – μέσω αλληπάλληλων ΠΝΠ και νόμων – λάβει σειρά μέτρων που ευθέως ή κατ' αποτέλεσμα περιορίζουν διάφορα συνταγματικά δικαιώματα και ελευθερίες, όπως την ελευθερία της κίνησης (άρθρ. 5 παρ. 4 Σ.), τη συμμετοχή στην κοινωνική και οικονομική ζωή (άρθρ. 5 παρ. 1 Σ.), του συνέρχεσθαι (άρθρ. 11 παρ. 1 Σ.), της πληροφοριακής αυτοδιάθεσης (άρθρ. 9Α Σ.), και ακόμα της λατρείας (άρθρ. 13 παρ. 2 Σ.) αλλά και της ιδιοκτησίας (17 παρ. 1 Σ.).

Η συνταγματικότητα των μέτρων που έχουν ληφθεί έχει ήδη απασχολήσει εκτενώς την θεωρία. Η πλειονότητα φαίνεται να συγκλίνει υπέρ της απόψεως ότι τα μέτρα αυτά είναι συνταγματικώς ανεκτά και ανταποκρίνονται στην αρχή της αναλογικότητας, λαμβανομένου ιδίως υπόψιν του καταρχήν προσωρινού χαρακτήρα τους και, βεβαίως, του γεγονότος ότι κατατείνουν στην προστασία των θεμελιωδών, συνταγματικά, επίσης, προστατευομένων δικαιωμάτων στη ζωή (άρθρ. 5 παρ. 2 Σ.) και στην υγεία (άρθρ. 5 παρ. 5 Σ.), ενώ το δικαίωμα στην υγεία κατοχυρώνεται και ως θεμελιώδες κοινωνικό δικαίωμα (άρθρ. 21 παρ. 3 Σ.), το οποίο ιδρύει αντίστοιχη υποχρέωση της πολιτείας να μεριμνά για την προάσπισή του.² Οι ανησυχούντες, εκφράζουν σκεπτικισμό όχι τόσο για τη συνταγματικότητα των μέτρων που έχουν ληφθεί υπό τις παρούσες περιστάσεις, αλλά μάλλον για την πιθανολογούμενη μελλοντική κατάχρησή τους ή, ακριβέστερα, για τις ενδεχόμενες ρωγμές στο σύστημα προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων που οι έκτακτες αυτές ρυθμίσεις μπορεί να παγιώσουν.

Εντούτοις η θέσπιση ενός κατά το μάλλον ή ήττον μονιμότερου ή πάντως μακροχρόνιου μέτρου όπως αυτό ενός «υγειονομικού διαβατηρίου» οφείλει να κριθεί επί συγκεκριμένης βάσεως, λαμβανομένων υπόψιν αφενός των τυχόν περιορισμών που αυτό θα συνεπάγεται στην απόλαυση συγκεκριμένων δικαιωμάτων και ελευθεριών και αφετέρου των πραγματικών δεδομένων που υπεισέρχονται στην στάθμιση της αναλογικότητας.

Το νομοθετικό πλαίσιο της προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα

Βεβαίως, πέραν των συνταγματικών, η θέσπιση ενός «υγειονομικού διαβατηρίου» εγείρει και ειδικότερα ζητήματα προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, ιδίως εφόσον όχι μόνον δημόσιοι φορείς, αλλά και ιδιώτες θα κληθούν, ενδεχομένως, να επεξεργάζονται δεδομένα υγείας προσώπων.

Πάντως, πρέπει ήδη να σημειωθεί ότι η ισχύουσα νομοθεσία περιέχει σχετικές προβλέψεις, εφαρμοστέες σε εξαιρετικές περιστάσεις, όπως είναι η πανδημία που ενέσκηψε λόγω του κωρονοϊού. Σύμφωνα με τον Γενικό Κανονισμό Προστασίας Δεδομένων (ΓΚΠΔ), η επεξεργασία δεδομένων προσωπικού

χαρακτήρα, ακόμη και όταν πρόκειται για επεξεργασία ευαίσθητων δεδομένων, όπως είναι τα δεδομένα υγείας (άρθρο 9 (2ζ) ΓΚΠΔ), επιτρέπεται, όταν είναι απαραίτητη για λόγους δημοσίου συμφέροντος (άρθρο 6 (1ε) ΓΚΠΔ), εφόσον το εν λόγω δημόσιο συμφέρον είναι ουσιώδες. Ειδικότερα, προβλέπεται ρητά ότι είναι νόμιμη η επεξεργασία ακόμη κι ευαίσθητων δεδομένων, «όταν είναι απαραίτητη για λόγους δημοσίου συμφέροντος στον τομέα της δημόσιας υγείας» (άρθρο 9 (2θ) ΓΚΠΔ). Η αιτιολογική σκέψη 46 του ΓΚΠΔ αναφέρει ότι «[ο]ρισμένοι τύποι επεξεργασίας μπορούν να χρησιμεύσουν αφενός για σημαντικούς λόγους δημοσίου συμφέροντος και αφετέρου για τα ζωτικά συμφέροντα του υποκειμένου των δεδομένων, όπως, για παράδειγμα, όταν η επεξεργασία είναι απαραίτητη για ανθρωπιστικούς σκοπούς, μεταξύ άλλων για την παρακολούθηση επιδημιών και της εξάπλωσής τους ...», ενώ η αιτιολογική σκέψη 52 εξειδικεύει το δημόσιο συμφέρον διευκρινίζοντας ότι η παρέκκλιση από την απαγόρευση επεξεργασίας ευαίσθητων δεδομένων επιτρέπεται «για σκοπούς υγειονομικής ασφάλειας, παρακολούθησης και συναγερμού και για την πρόληψη ή τον έλεγχο των μεταδοτικών ασθενειών και άλλων σοβαρών απειλών κατά της υγείας».

Πολύ νωρίς με την εκδήλωση της πανδημίας, η ελληνική ΑΠΔΠΧ εξέδωσε κατευθυντήριες γραμμές οι οποίες καθιστούν σαφές ότι το σχετικό νομοθετικό πλαίσιο δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι εμποδίζει την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στο βαθμό που αυτή είναι αναγκαία για την αντιμετώπιση της πανδημίας και τα λαμβανόμενα μέτρα αφενός είναι αναλογικά και, αφετέρου, σέβονται τις γενικές αρχές επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα όπως αυτές καταστρώνονται στον ΓΚΠΔ. Οι κατευθυντήριες αυτές γραμμές εξεδόθησαν προκειμένου να απαντηθούν ερωτήματα σχετικά με την θερμομέτρηση και ιχνηλάτηση των επαφών προσώπων (εργαζομένων, ταξιδιωτών κλπ.). Αποτελούν όμως μια σαφή ένδειξη του ενδεδειγμένου τρόπου νομικής

αξιολόγησης όλων των συναφώς αναφευομένων ζητημάτων, δηλονότι και του ζητήματος της έκδοσης, χρήσης, επεξεργασίας και αξιοποίησης των τυχόν βεβαίωσεων εμβολιασμού που έρχονται πλέον να αντικαταστήσουν τις ατελείς μεθόδους της θερμομέτρησης ή της ιχνηλάτησης των επαφών του υποκειμένου.

Έτσι, στις από 18.3.2020 Κατευθυντήριες γραμμές 1/2020 για την «Επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στο πλαίσιο της διαχείρισης του Covid-19», η ΑΠΔΠΧ σημειώνει μεταξύ άλλων ότι:

«4. Το δικαίωμα στην προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα δεν είναι απόλυτο δικαίωμα. Πρέπει να εκτιμάται σε σχέση με τη λειτουργία του στην κοινωνία και να σταθμίζεται σε σχέση με άλλα θεμελιώδη δικαιώματα, σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας (αιτ. σκ. 4 ΓΚΠΔ) [...] η εφαρμογή του νομικού πλαισίου για την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα δεν συνιστά εμπόδιο στη λήψη των αναγκαίων μέτρων αντιμετώπισης του κορωνοϊού. Αντιθέτως, παρέχονται οι νομικές βάσεις για την αναγκαία επεξεργασία, με την επιφύλαξη ότι τηρούνται οι βασικές αρχές και εξασφαλίζονται οι σχετικές ουσιαστικές και διαδικαστικές εγγυήσεις και προϋποθέσεις σύννομης επεξεργασίας. Επισημαίνεται ότι η επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα υγείας στο πλαίσιο λήψης μέτρων κατά του κορωνοϊού διενεργείται από τις αρμόδιες δημόσιες αρχές ως απαραίτητη για λόγους δημοσίου συμφέροντος στον τομέα της δημόσιας υγείας, στις οποίες περιλαμβάνεται και η προστασία έναντι σοβαρών διασυνοριακών απειλών κατά της υγείας κατ' άρ. 9 παρ. 2 εδ. θ' ΓΚΠΔ (βλ. αιτ. σκ. 46 και 52 ΓΚΠΔ). Ως εκ τούτου οι αρμόδιες δημόσιες αρχές αποτελούν τους υπευθύνους επεξεργασίας που επεξεργάζονται δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα απλά και υγείας (ειδικής κατηγορίας) για την προστασία της δημόσιας υγείας.

5. Όσον αφορά τον ιδιωτικό τομέα, ιδίως τις εργασιακές σχέσεις, από τις κείμενες διατάξεις (ιδίως από εκείνες των άρθρων 42, 45 και 49 Ν 3850/2010) προκύπτει ότι, αφενός, ο εργοδότης υποχρεούται να εξασφαλίζει την υγεία και την ασφάλεια των εργαζομένων λαμβάνοντας τα αναγκαία συναφή προστατευτικά μέτρα προς αποφυγή επέλευσης σοβαρού, άμεσου και αναπόφευκτου κινδύνου αυτών, εγγυώμενος το ασφαλές και υγιές περιβάλλον εργασίας με τη συνδρομή των εργαζομένων, αφετέρου, οι εργαζόμενοι ομοίως υποχρεούνται να εφαρμόζουν τους κανόνες υγείας και ασφάλειας των ιδίων αλλά και άλλων ατόμων που επηρεάζονται από πράξεις ή παραλείψεις του, περιλαμβανομένης της υποχρέωσής τους να αναφέρουν αμέσως στον εργοδότη ή/και στον εκτελούντα καθήκοντα ιατρού εργασίας όλες τις καταστάσεις που μπορεί να θεωρηθεί εύλογα ότι παρουσιάζουν άμεσο και σοβαρό κίνδυνο για την ασφάλεια και την υγεία. Στο μέτρο κατά το οποίο εφαρμόζεται η νομοθεσία για την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα .... οι εργοδότες νομιμοποιούνται να επεξεργάζονται δεδομένα για την προστασία της υγείας των εργαζομένων και των ιδίων τηρουμένων των αρχών του άρθρου 5 ΓΚΠΔ, σύμφωνα με τις νομικές βάσεις των προαναφερομένων διατάξεων των άρθρων 6 παρ. 1, ιδίως, εδ. γ', δ' και ε', 9 παρ. 2, ιδίως, εδ. β, ε' και θ' ΓΚΠΔ και πάντα υπό τις οδηγίες των αρμόδιων αρχών για την εφαρμογή των μέτρων που λήφθηκαν με τις ΠΝΠ στο μέτρο που συνιστούν επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα.»

Η βεβαίωση εμβολιασμού

Με το Ν 4764/2020 (άρθρο 55 παρ. 5) έχει ήδη προβλεφθεί η δημιουργία Ηλεκτρονικής Πλατφόρμας Έκδοσης Βεβαίωσης Εμβολιασμού κατά του κορωνοϊού COVID-19.

Σύμφωνα με τη σχετική διάταξη «Μετά τη διενέργεια εμβολιασμού, κάθε πολίτης μπορεί να αιτηθεί την έκδοση βεβαίωσης εμβολιασμού, η οποία εμπεριέχει το όνομα, το επώνυμο, τον Αριθμό Μητρώου Κοινωνικής Ασφάλισης (ΑΜΚΑ), την ημερομηνία εμβολιασμού, το εμβολιαστικό κέντρο ή τη δομή όπου διενεργήθηκε ο εμβολιασμός και τον τύπο του εμβολίου. Τα στοιχεία αντλούνται από το Εθνικό Μητρώο Εμβολιασμών κατά του κορωνοϊού COVID-19.»

Εξάλλου, με την διάταξη της παρ. 6 του άρθρου 55 του Ν 4764/2020 προβλέφθηκε ότι «Με κοινή απόφαση των Υπουργών Υγείας και Ψηφιακής Διακυβέρνησης δύνανται να ρυθμίζονται ειδικότερα τεχνικά ή λεπτομερειακά θέματα για: α) τη λειτουργία του Μητρώου με βάση τους ειδικότερους σκοπούς του, β) τη συλλογή, την τήρηση και κάθε περαιτέρω επεξεργασία στοιχείων και δεδομένων που καταχωρίζονται σε αυτό και την ασφάλεια της επεξεργασίας των δεδομένων, συμπεριλαμβανομένης της χρήσης τεχνικών ανωνυμοποίησης, ψευδωνυμοποίησης και κρυπτογράφησης, γ) την άσκηση των δικαιωμάτων των υποκειμένων των δεδομένων και τον τρόπο επεξεργασίας αυτών από τους αποδέκτες, δ) τους ακριβείς όρους της διάθεσης συγκεντρωτικών στοιχείων στατιστικής φύσης, καθώς και κάθε άλλο θέμα σχετικό με την εφαρμογή του παρόντος. Με όμοια απόφαση δύνανται να ρυθμίζονται οι απαιτούμενες διαλειτουργικότητες, η διαδικασία της αυθεντικοποίησης, τα πρόσθετα στοιχεία που αναγράφονται στη βεβαίωση και τα ειδικότερα τεχνικά ή λεπτομερειακά θέματα για τη λειτουργία της ηλεκτρονικής πλατφόρμας.»

Κατ' εφαρμογήν του τελευταίου εδαφίου της παρ. 6 εκδόθηκε η ΚΥΑ 1163/2021, η οποία, στο άρθρο 1, ορίζει επί λέξει ότι «Κάθε φυσικό πρόσωπο, μετά τη διενέργεια του εμβολιασμού κατά του κορωνοϊού COVID-19, μπορεί να αιτηθεί την έκδοση βεβαίωσης εμβολιασμού. Η βεβαίωση εμβολιασμού, ως ειδική έκφανση του δικαιώματος πρόσβασης κάθε ατόμου στο Εθνικό Μητρώο Εμβολιασμών, εμπεριέχει το όνομα, το επώνυμο, τον Αριθμό Μητρώου Κοινωνικής Ασφάλισης (ΑΜΚΑ), την ημερομηνία εμβολιασμού (1η και 2η συνεδρία), το εμβολιαστικό κέντρο ή τη δομή όπου διενεργήθηκε ο εμβολιασμός και τον τύπο του εμβολίου και εκδίδεται για αποκλειστικά ατομική χρήση».

Το υπάρχον, συνεπώς, θεσμικό πλαίσιο προβλέπει ήδη τη δυνατότητα έκδοσης βεβαίωσης εμβολιασμού, την έκδοση της οποίας μπορεί να αιτείται κάθε φυσικό πρόσωπο, πλην όμως, προς το παρόν, η έκδοσή της προβλέπεται «για αποκλειστικά ατομική χρήση». Η έννοια και σημασία της «ατομικής χρήσης» δεν είναι εν προκειμένω προφανής. Εντούτοις είναι σαφές ότι, προς το παρόν, δεν υφίσταται θεσμικό πλαίσιο που να καθιστά τη χρήση αυτής υποχρεωτική ή δυνητικά υποχρεωτική προκειμένου ο κάτοχος της να έχει πρόσβαση προς ορισμένες υπηρεσίες ή δραστηριότητες.³

Η υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού

Το πρωθύστερο ζήτημα που τίθεται εν προκειμένω είναι, βεβαίως, το κατά πόσον η Πολιτεία νομιμοποιείται να επιβάλει υποχρεωτικό εμβολιασμό των πολιτών για την προστασία τους κατά του κορωνοϊού. Σημειώνεται ότι το υφιστάμενο νομοθετικό πλαίσιο (Ν 4675/2020 άρθρ. 4 παρ. 3) προβλέπει ήδη τη δυνατότητα υποχρεωτικού εμβολιασμού «σε περιπτώσεις εμφάνισης κινδύνου διάδοσης μεταδοτικού νοσήματος, που ενδέχεται να έχει σοβαρές επιπτώσεις στη δημόσια υγεία ... με σκοπό την αποτροπή της διάδοσης της νόσου».

Η υποχρεωτικότητα δεν νοείται υπό την έννοια του εξαναγκασμού, ο οποίος ασφαλώς θα προσέκρουε σε σειρά διατάξεων συνταγματικής περιωπής, όπως, ιδίως, των περί προστασίας της ανθρώπινης αξίας και αξιοπρέπειας (άρθρ. 2 παρ. 1 Σ.). Η υποχρεωτικότητα νοείται εν προκειμένω σε συνάντηση με τη σύναψη αρνητικών συνεπειών για το μη εμβολιασμένο υποκείμενο, που θα μπορούσαν να κωλύουν την άσκηση θεμελιωδών δικαιωμάτων του και την απόλαυση συνταγματικά προστατευομένων ελευθεριών. Μπορεί π.χ. ο μη εμβολιασμός – και, συνεπώς, η αδυναμία προσκομιδής ‘υγειονομικού διαβατηρίου’ – να συνιστά λόγο περιορισμού της ελευθερίας κίνησης του υποκειμένου, άρνησης εισόδου του σε δημόσιες υπηρεσίες, συμμετοχής σε συναθροίσεις, άσκησης ορισμένου επαγγέλματος ή της λατρείας; Μπορεί, αντιστοίχως, να δικαιολογεί άρνηση του εργοδότη να αποδεχθεί την προσφορά της εργασίας εκ μέρους του μη εμβολιασθέντος υπαλλήλου, ή την εκ μέρους του καταστηματαρχη, εστιατόρα, μεταφορέα, ξενοδόχου κλπ. άρνηση να πάρασχει τις υπηρεσίες του στον μη εμβολιασθέντα;

Η πρόσφατη απόφαση ΣτΕ 2387/2020 παρέχει εν προκειμένω χρήσιμη καθοδήγηση για τον τρόπο με τον οποίο τα δικαστήρια φαίνεται να προτίθενται να αξιολογήσουν τέτοια ζητήματα.

Στην υπόθεση αυτή τέθηκε το ζήτημα του κατά πόσον δημοτικός βρεφονηπιακός σταθμός νομιμοποιείτο να αρνηθεί την εγγραφή στο σταθμό νηπίου το οποίο δεν προσκόμιζε βιβλιάριο υγείας από το οποίο να προκύπτει ο εμβολιασμός του σύμφωνα με το Εθνικό Πρόγραμμα Εμβολιασμών. Σημειώτεον ότι, βεβαίως, το ζήτημα δεν αφορούσε εμβολιασμό κατά του κωρονοϊού.⁴

Οι αιτούντες γονείς του νηπίου προσέβαλαν την ακύρωση της εγγραφής του νηπίου προβάλλοντας ότι «με τις προσβαλλόμενες πράξεις παραβιάζονται σε βάρος των αιτούντων και της ανήλικης κόρης τους η αρχή της ισότητας, το δικαίωμα στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και στη συμμετοχή στην κοινωνική ζωή της χώρας, η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου και η αρχή της αναλογικότητας, όπως αυτά κατοχυρώνονται στις διατάξεις των άρθρων 4 παρ. 1 και 2 του Συντάγματος, 5 παρ. 1 του Συντάγματος και 8 της ΕΣΔΑ και 25 παρ. 1 του Συντάγματος. Τούτο διότι το παιδί των αιτούντων ‘τιμωρείται’, επειδή δεν έχει δεχθεί δύο εκ των πλείστων εμβολίων που προβλέπει το Εθνικό Πρόγραμμα Εμβολιασμών, τυγχάνει διαφορετικής μεταχείρισης από τα συνομήλικα παιδιά και συμμαθητές της, χωρίς να υφίσταται λόγος προς τούτο, περιορίζεται ουσιαστικά η συμμετοχή της στην κοινωνική ζωή εν γένει ... και επιβάλλεται σε βάρος της ένα επαχθές μέτρο, το οποίο δεν είναι αναγκαίο, αφού το παιδί είναι υγιές, δεν συντρέχει περίπτωση πανδημίας και τα υπόλοιπα παιδιά που είναι εγγεγραμμένα στο σταθμό έχουν λάβει τα προβλεπόμενα εμβόλια...». Οι αιτούντες προέβαλαν ακόμη και το επιχείρημα ότι ο εμβολιασμός δεν δύναται να έχει υποχρεωτικό χαρακτήρα, δεδομένης μάλιστα της «αδυναμίας της Διοικήσεως να εγγυηθεί ότι η χορήγηση ορισμένου εμβολίου δεν θα επιφέρει σοβαρή παρενέργεια στον εμβολιαζόμενο», ενώ τυχόν ρύθμιση περί υποχρεωτικού εμβολιασμού θα αντέκειτο και προς την ελευθερία της σκέψης της συνειδητής και θα συνιστούσε παραβίαση της ελευθερίας της έκφρασης.

Το ΣτΕ έκρινε εντούτοις ότι η διαγραφή του νηπίου για τον ανωτέρω λόγο ήταν νόμιμη «επειδή η μέριμνα για την δημόσια υγεία αποτελεί συνταγματική υποχρέωση του Κράτους» και, στο πλαίσιο αυτό, «η Πολιτεία οφείλει ... να λαμβάνει τα απαραίτητα μέτρα για την πρόληψη της διάδοσης και την καταπολέμηση μεταδοτικών ασθενειών, οι οποίες συνιστούν σοβαρό κίνδυνο για τη δημόσια υγεία. Στα μέτρα αυτά εντάσσεται και ο εμβολιασμός νηπίων και παιδιών, ο οποίος διενεργείται με σκοπό την προστασία της υγείας, συλλογικών και ατομικών, από τις ασθένειες καθώς και την βαθμιαία εξάλειψή τους». Το Δικαστήριο έκρινε περαιτέρω ότι παρά το γεγονός ότι «το μέτρο του εμβολιασμού, καθ’ εαυτό, συνιστά σοβαρή μεν παρέμβαση στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και στην ιδιωτική ζωή του ατόμου και δη στη σωματική και ψυχική ακεραιότητα αυτού» η παρέμβαση αυτή είναι συνταγματικώς ανεκτή υπό τις εξής προϋποθέσεις: Πρώτον, ότι προβλέπεται από ειδική νομοθεσία πλήρως επιστημονικά τεκμηριωμένη και, δεύτερον, ότι παρέχεται η δυνατότητα εξαίρεσης σε ατομικές περιπτώσεις όταν ο εμβολιασμός αντενδείκνυται. Υπό τις προϋποθέσεις αυτές το Δικαστήριο έκρινε ότι η ως άνω παρέμβαση δεν είναι δυσανάλογη για την επίτευξη του συνταγματικού δημόσιου σκοπού της προστασίας της υγείας, ενώ «αντιθέτως, θα αντέκειτο στην αρχή της ισότητας η αξίωση προσώπου να μην εμβολιασθεί, επικαλούμενο ότι δεν διατρέχει ατομικό κίνδυνο, εφόσον διαβιώνει σε ασφαλές περιβάλλον οφειλόμενο στο γεγονός ότι τα άλλα πρόσωπα του περιβάλλοντός του έχουν εμβολιαστεί...». Το Δικαστήριο έκρινε, ακόμη, ότι το γεγονός πως στατιστικώς μπορεί να εμφανίζονται σε ελάχιστες περιπτώσεις σοβαρές παρενέργειες εκ του εμβολιασμού, «δεν καθιστά συνταγματικώς ανεπίτρεπτη τη νομοθετική πρόβλεψη εμβολιασμού...ανεξαρτήτως του ότι, ενδεχομένως και κατά τις περιστάσεις, δύναται να συντρέχει περίπτωση αποζημίωσης των παθόντων από τις παρενέργειες αυτές για ζημία προκληθείσα όχι από παράνομη αλλά από νόμιμη ενέργεια του Δημοσίου».

Ενδιαφέρον παρουσιάζει εν προκειμένω όχι μόνον η γενικότερη θεμελίωση του Δικαστηρίου, αλλά και το γεγονός ότι το Δικαστήριο: (α) έκρινε νόμιμη την διαγραφή του νηπίου παρά το γεγονός ότι το νήπιο ήταν υγιές. Δηλονότι, το Δικαστήριο έκρινε ότι και μόνο το γεγονός ότι το νήπιο δεν εμβολιάσθηκε και, συνεπώς, αδυνατούσε να προσκομίσει σχετική βεβαίωση (βιβλιάριο υγείας) από την οποία να προκύπτει ο εμβολιασμός του εξαρκούσε ως νόμιμος λόγος για τον αποκλεισμό του από τον βρεφονηπιακό σταθμό και (β) ότι στα μέτρα για την προστασία της δημόσιας υγείας η μέριμνα περί της οποίας αποτελεί συνταγματική υποχρέωση του Κράτους «εντάσσεται και ο εμβολιασμός των νηπίων και παιδιών ο οποίος διενεργείται με σκοπό την προστασία της υγείας, συλλογικώς και ατομικώς, από τις ασθένειες καθώς και την βαθμιαία εξάλειψή τους» (έμφαση του γράφοντος). Δηλονότι, το Δικαστήριο φαίνεται εμμέσως να αποδέχεται ότι συνταγματικά θεμιτός μπορεί να παρίσταται ο υποχρεωτικός εμβολιασμός και άλλων προσώπων (πλην νηπίων και παιδιών), όπως, εξάλλου, προβλέπει το υφιστάμενο νομοθετικό πλαίσιο, αλλά και ότι θεμιτός παρίσταται ο σκοπός όχι μόνον της προστασίας της υγείας εν στενή έννοια, αλλά και η «βαθμιαία εξάλειψη» ασθενειών, δηλαδή η δημιουργία συνθηκών ανοσίας αγέλης.

Λαμβανομένων υπόψη των ανωτέρω, μπορεί κανείς να προδικάσει μια καταρχήν θετική κρίση του Δικαστηρίου ως προς τη θέσπιση του υποχρεωτικού εμβολιασμού του πληθυσμού, γενικώς, προκειμένου να επιτευχθεί ανοσία αγέλης κατά του κωρονοϊού. Μπορεί επίσης να πιθανολογήσει ότι τυχόν ισχυρισμός ότι συγκεκριμένο υποκείμενο δεν απαιτείται να αποδείξει εμβολιασμό, εφόσον αποδεικνύει ότι είναι υγιές, πιθανόν να μην θεωρηθεί λυσιτελής από το Δικαστήριο σε ανάλογες περιπτώσεις.

Το Δικαστήριο φαίνεται, λοιπόν, να δέχεται εν προκειμένω ένα καθήκον προς «εκπλήρωση του χρέους της εθνικής και κοινωνικής αλληλεγγύης» κατ’ άρθρο 25 παρ. 4 Σ.⁵, επιβεβαιώνοντας, όπως ευστόχως γράφεται, πως ο δημοκρατικός φιλελευθερισμός,

ερείδόμενος στην αξίωση ίσου σεβασμού, «δεν ανέχεται 'λαθρεπιβάτες' στα συλλογικά αγαθά που όλοι ανεξαιρέτως απολαμβάνουν».⁶

Αν η υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού θα μπορούσε, λοιπόν, ενδεχομένως να θεμελιωθεί δεοντολογικά, υπό την έννοια ότι δεν προσβάλλει τον πυρήνα της ηθικής αυτονομίας του προσώπου και είναι καταρχήν ανεκτή⁷, η συγκεκριμένη εφαρμογή της δεν παύει να εγείρει σοβαρά ζητήματα σταθμίσεων.

Στην προαναφερθείσα υπόθεση, το Δικαστήριο σημειώνει, μεταξύ άλλων, ότι οι αιτούντες δεν προέβαλαν ισχυρισμό ότι ο εμβολιασμός αντιτίθετο σε σοβαρές φιλοσοφικές ή παιδαγωγικές πεποιθήσεις τους (βλ. σκέψη 14). Δεν είναι σαφές ποια θα ήταν η κρίση του Δικαστηρίου αν συνέβαινε κάτι τέτοιο, όπως π.χ συμβαίνει με την για θρησκευτικούς λόγους άρνηση των Μαρτύρων του Ιεχωβά να δέχονται μετάγγιση αίματος.⁸ Στην προκείμενη περίπτωση, οι αιτούντες προέβαλαν όμως και τον ισχυρισμό ότι η άρνηση εγγραφής του ανήλικου τέκνου τους στον βρεφονηπιακό σταθμό παραβίαζε το δικαίωμά του σε δωρεάν παιδεία, όπως αυτό το δικαίωμα κατοχυρώνεται από το άρθρο 16 παρ. 4 Σ. και το άρθρο 14 παρ. 1 και 3 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Το Δικαστήριο μπόρεσε να παρακάμψει αυτόν τον ισχυρισμό με τη σκέψη ότι «η παρεχόμενη στους παιδικούς σταθμούς προσχολική αγωγή δεν εντάσσεται στην υποχρεωτική ... εκπαίδευση και κατ' ακολουθία, δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος δωρεάν παιδείας» (σκέψη 14). Και πάλι, δεν είναι σαφές πώς το Δικαστήριο θα αντιμετώπιζε το ζήτημα αν συνέτρεχε τέτοια περίπτωση, κατά την οποία ο μη εμβολιασμένος ανήλικος ήταν μαθητής στο στάδιο της υποχρεωτικής εκπαίδευσης.⁹

Η απάντηση στα δυσχερή αυτά ζητήματα θα απαιτούσε, πιστεύω, μια εκτίμηση η οποία θα όφειλε να λάβει υπόψη της σειρά πραγματικών παραγόντων αλλά και αξιολογικών σταθμίσεων: Η άρνηση εμβολιασμού υπό τις περιστάσεις πανδημίας διαφέρει π.χ. από την άρνηση αποδοχής μετάγγισης αίματος, διότι το υποκείμενο δεν διακυβεύει απλώς την δική του υγεία, διακύβευση που θα ενέπιπτε αποκλειστικά στο πεδίο της αυτονομίας της βουλήσεώς του και συνεπώς θα όφειλε καταρχήν να γίνει σεβαστή, αλλά θέτει εξίσου σε κίνδυνο την υγεία τρίτων προσώπων. Υπό το πρίσμα αυτό, δεν τίθεται μόνον ζήτημα σταθμίσεως δημοσίου σκοπού προς συνταγματικά κατοχυρωμένη ελευθερία, αλλά σύγκρουση μεταξύ δύο εξίσου θεμελιωδών συνταγματικών ελευθεριών. Πράγματι, αν υποθέσουμε ότι ο αρνητής του εμβολιασμού θέτει σε κίνδυνο την ζωή και την υγεία τρίτων, τότε πλήττει συνάμα και την ηθική αυτονομία των τελευταίων, αφού διακυβεύει την ίδια την φυσική τους υπόσταση. Η Πολιτεία, επιβάλλοντας τον εμβολιασμό, δεν χρησιμοποιεί τον εμβολιαζόμενο ως 'μέσο' για την επίτευξη άλλων σκοπών που κείνται πέραν του σεβασμού της αυτονομίας του προσώπου, αλλά καταφάσκει, όπως τονίζει

το Δικαστήριο, την επί ίσοις όροις δυνατότητα όλων να διασώσουν την φυσική τους υπόσταση που είναι αφεύκτως και η πραγματολογική προϋπόθεση κάθε ηθικής αυτονομίας.

Πάντως, αν μπορεί κανείς να εξαγάγει ορισμένα συμπεράσματα από την προμνησθείσα απόφαση, είναι ότι το Δικαστήριο, παρά το γεγονός ότι αναφέρεται και στην προστασία της υγείας των τρίτων (βρεφών που δεν έχουν ακόμη εμβολιασθεί, ατόμων που αντενδείκνυται για ιατρικούς λόγους να εμβολιαστούν), δεν εκτίμησε το ζήτημα πρωτίστως ως ζήτημα συγκρούσεως δικαιωμάτων, αλλ' ως ζήτημα του αναλογικώς θεμιτού περιορισμού ενός θεμελιώδους δικαιώματος εν όψει των αναγκών επίτευξης ενός σοβαρού και θεμιτού δημόσιου σκοπού. Όπως είδαμε, το Δικαστήριο δέχθηκε μάλιστα ότι «το μέτρο του εμβολιασμού καθ' εαυτό, συνιστά σοβαρή παρέμβαση στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και στην ιδιωτική ζωή του ατόμου», πλην όμως έκρινε ότι η παρέμβαση αυτή είναι συνταγματικώς ανεκτή διότι δεν είναι «δυσανάλογη για την επίτευξη του προμνησθέντος συνταγματικού δημόσιου σκοπού», δηλονότι της μέριμνας για την δημόσια υγεία.

Θεμιτές συνέπειες επί μη εμβολιασμού

Αν, εν πάση περιπτώσει, η 'υποχρεωτικότητα' του εμβολιασμού παρίσταται ως καταρχήν θεμιτή, και δεδομένου, βεβαίως, ότι δεν μπορεί να είναι θεμιτός ο φυσικός εξαναγκασμός σε εμβολιασμό, ζήτημα παραμένει ποιες είναι οι θεμιτές συνέπειες που μπορεί να συνάπτονται σε περίπτωση μη εμβολιασμού, και συνεπώς, αδυναμίας προσκομιδής 'βεβαιώσεως εμβολιασμού'. Στο σημείο αυτό υπεισέρχονται αναπόφευκτα λεπτές εκτιμήσεις αναλογικότητας που θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη αφενός τη βαρύτητα των πληττομένων αγαθών είτε δικαιωμάτων του υποκειμένου και αφετέρου τον πραγματικό κίνδυνο για τα δημόσια αγαθά και τα δικαιώματα των τρίτων. Το ζήτημα περιπλέκεται από το γεγονός ότι προς το παρόν αρκετά ζητήματα παραμένουν επιστημονικά αβέβαια: Πόσο αποτελεσματικά είναι τα εμβόλια; Είναι όλα τα υπάρχοντα εμβόλια εξίσου αποτελεσματικά; Προστατεύουν από μεταλλάξεις του ιού; Έχουν ανεπιθύμητες επιπλοκές; Προστατεύουν τον εμβολιαζόμενο από τη νόσηση ή μήπως μόνο από τη βαριά νόσηση; Αν ο εμβολιασμένος μπορεί, παρά ταύτα, να είναι φορέας του ιού, μπορεί και να τον μεταδώσει σε τρίτους και αν ναι σε ποιο βαθμό; Πόσο διαρκεί η ανοσία του εμβολιασμένου; Ο μη εμβολιασμένος που έχει νοσήσει στο παρελθόν διαθέτει μήπως ανοσία εκ του γεγονότος αυτού και αν ναι για πόσο χρονικό διάστημα μετά την νόσηση; Άτομα που έχουν υποβληθεί σε τέστ και βρέθηκαν υγιή μπορούν να θεωρηθούν ασφαλή και αν ναι για πόσο διάστημα; Η χρήση μάσκας, αποστάσεων και συναφών μέτρων, μπορεί μήπως να θεωρηθεί επαρκής, ώστε να κριθεί ότι ο μη εμβολιασμένος που τηρεί αυτά τα μέτρα δεν θέτει πάντως σε κίνδυνο τρίτους;

Η απάντηση στα παραπάνω ερωτήματα μπορεί να είναι κρίσιμη σε επιμέρους σταθμίσεις αναλογικότητας όταν θα πρέπει να κριθεί αν π.χ. ένα υποκείμενο θα πρέπει ή όχι να προσκομίζει ή να επιδεικνύει βεβαίωση εμβολιασμού προκειμένου να ασκήσει ένα επάγγελμα, να εισέλθει σε ένα δημόσιο χώρο ή να έχει πρόσβαση σε ορισμένη δραστηριότητα ή, μήπως, θα αρκούσε η προσκομιδή ενός πρόσφατου αρνητικού τεστ ή η λήψη άλλων μέτρων. Και βεβαίως, όλα τα παραπάνω θα μεταβάλλονται καθώς οι γνώσεις και τα εργαλεία κατά του ιού θα εξελίσσονται, ενώ ζήτημα θα μπορούσε να τεθεί και όταν η ανοσία αγέλης θα έχει πλέον επιτευχθεί σε σημαντικό βαθμό έτσι ώστε το ζήτημα του 'λαθρεπιβάτη' πιθανόν να τεθεί εκ των πραγμάτων επί άλλης βάσεως.

Πρόσβαση στην εργασία

Το δικαίωμα στην εργασία αποτελεί αφενός ατομικό δικαίωμα προστατευόμενο στο πλαίσιο του άρθρου 5 παρ. 1 Σ., αφετέρου δε δικαίωμα κοινωνικό ιδρύοντας υποχρέωση του Κράτους να μεριμνά για τη δημιουργία συνθηκών απασχόλησης όλων των πολιτών (άρθρο 22 παρ. 1 Σ.). Βεβαίως, τα δικαιώματα αυτά οφείλουν, όπως προαναφέρθηκε, να σταθμισθούν εν όψει του δικαιώματος στην υγεία, που αποτελεί επίσης συνταγματικά προστατευόμενο δικαίωμα, ατομικό και κοινωνικό.

Σε ποιες περιπτώσεις μπορεί να εξαρτηθεί η πρόσβαση στην εργασία από τον εμβολιασμό ή την προσκομιδή σχετικής βεβαιώσεως; Το υφιστάμενο νομοθετικό πλαίσιο προβλέπει ήδη, όπως είδαμε (Ν 4675/2020 άρθρο 4 παρ. 3), τη δυνατότητα επιβολής υποχρεωτικού εμβολιασμού σε καθορισμένες ομάδες του πληθυσμού. Είναι εύλογο – και υποστηρίζεται¹⁰ – ότι γιατροί και νοσηλευτές, άτομα που εργάζονται σε δομές φροντίδας, ενδεχομένως εκπαιδευτικοί και, γενικά, άτομα που ως εκ της φύσεως της εργασίας τους έρχονται σε καθημερινή και άμεση επαφή με μεγάλο αριθμό άλλων ατόμων και μάλιστα ευπαθών, θα πρέπει να εμβολιάζονται. Ζήτημα θα δημιουργηθεί ως προς τις θεμιτές συνέπειες τυχόν άρνησης εμβολιασμού. Μπορεί η άρνηση είτε η μη προσκομιδή βεβαιώσεως εμβολιασμού να στοιχειοθετήσει στις περιπτώσεις αυτές λόγο καταγγελίας της συμβάσεως εργασίας του μη εμβολιασμένου; Θα πρέπει ασφαλώς να αναζητώνται εκάστοτε τυχόν ‘αναλογικές’ λύσεις, όπως η τοποθέτηση σε άλλη θέση, η δυνατότητα τηλεργασίας, η δυνατότητα προσκομιδής άλλων τύπων βεβαιώσεων υγείας (π.χ. τακτικά τεστ) είτε, όπου αρκεί, λήψεως άλλων μέτρων προστασίας (μάσκες, στολές κ.τ.τ.). Αλλά είναι βέβαιο πως θα προκύπτουν περιπτώσεις κατά τις οποίες ο μη εμβολιασμός είτε η μη προσκομιδή της σχετικής βεβαιώσεως εμβολιασμού θα στοιχειοθετεί θεμιτό λόγο καταγγελίας της σχέσεως εργασίας του εργαζόμενου που αρνείται να εμβολιασθεί.

Στον δημόσιο τομέα, παρά το γεγονός ότι το ζήτημα θα μπορούσε ενδεχομένως να επιλυθεί ερμηνευτικά δυνάμει των κειμένων διατάξεων, η αρχή της νομιμότητας θα επέτασσε να ρυθμιστούν τα σχετικά ζητήματα νομοθετικώς. Σημειώνεται πάντως ότι σύμφωνα με το άρθρο 44 παρ. 1 Ν 3528/2007 (Κώδικας Δημοσίων Πολιτικών και Διοικητικών Υπαλλήλων κλπ.) «Οι υπάλληλοι έχουν δικαίωμα στη διασφάλιση συνθηκών υγιεινής και ασφάλειας στο χώρο εργασίας τους», ενώ κατά το άρθρο 104 παρ. 2 του ίδιου νόμου, «Σε κατεπείγουσες περιπτώσεις επιτακτικού δημοσίου συμφέροντος» μπορεί να επιβληθεί στον υπάλληλο το μέτρο της αναστολής άσκησης των καθηκόντων του και πριν την γνωμοδότηση του πειθαρχικού συμβουλίου, ενώ, βεβαίως, σύμφωνα με το άρθρο 107 παρ.1 (β) η παράβαση εκ μέρους του υπαλλήλου των υποχρεώσεων που επιβάλλονται από τις κείμενες διατάξεις, εντολές και οδηγίες συνιστά πειθαρχικό παράπτωμα.

Όσον αφορά στον ιδιωτικό τομέα είναι καταρχήν δεδομένο, όπως προαναφέρθηκε, ότι ο εργοδότης έχει ούτως ή άλλως εκ του νόμου υποχρέωση να εξασφαλίζει την υγεία και την ασφάλεια των εργαζομένων αλλά και των τρίτων (π.χ. των πελατών του), ενώ η αθέτηση της υποχρέωσης αυτής μπορεί να γεννήσει αστική και ποινική ευθύνη του εργοδότη έναντι τούτων. Άλλωστε, σε πολλές περιπτώσεις, όπως π.χ. στην περίπτωση υπαλλήλων που εργάζονται σε καταστήματα υγειονομικού ενδιαφέροντος, οι εργαζόμενοι οφείλουν κατά νόμο να διαθέτουν ήδη κατάλληλο ιατρικό πιστοποιητικό υγείας. Συνεπώς ο ιδιώτης εργοδότης μπορεί καταρχήν –και μάλιστα υπό τις παρούσες περιστάσεις– να θεμελιώσει δικαίωμα καταγγελίας της σχέσης εργασίας του εργαζόμενου θεωρώντας ότι η μη προσκομιδή βεβαιώσεως εμβολιασμού συνιστά υπό τις περιστάσεις μη προσήκουσα προσφορά της εργασίας του εργαζόμενου. Ασφαλώς όμως το ζήτημα είναι ακανθώδες και μόνον περιπτώσιολογικά μπορεί να αντιμετωπισθεί, δηλονότι να κριθεί κατά πόσον ο μη εμβολιασμός συνεπάγεται μη προσήκουσα προσφορά εργασίας και ότι ο εργαζόμενος δεν μπορεί να αξιοποιηθεί σε άλλα έργα ή να προσφέρει την εργασία του λαμβάνοντας άλλα μέτρα υγιεινής. Συνεπώς, προκειμένου να αποφευχθούν και εδώ αμφισβητήσεις που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε απευκτέα συμφόρηση των δικαστηρίων, δεν θα ήταν άστοχο να υπάρξει και εν προκειμένω ad hoc νομοθετική ρύθμιση που να προσδιορίζει τις ομάδες και κατηγορίες εκείνες των εργαζομένων για τους οποίους θα πρέπει να θεωρείται επιβεβλημένη η προσκομιδή βεβαιώσεως εμβολιασμού κατ’ αποκλεισμό άλλων μέτρων υγείας και υγιεινής.

Ζητήματα προστασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα

Η νομοθέτηση ‘υποχρεωτικού’ εμβολιασμού – δηλαδή η σύναψη αρνητικών συνεπειών για το υποκείμενο σε περίπτωση μη προσκομιδής βεβαιώσεως εμβολιασμού – θέτει βέβαια και ζητήματα προστασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, στο βαθμό που θα συντρέχει επεξεργασία τέτοιων δεδομένων – και μάλιστα δεδομένων υγείας – υπό την έννοια του νόμου.

Όπως εκτενώς αναλύεται στις υπ’ αριθ. 1/18-3-2020 Κατευθυντήριες γραμμές της ΑΠΔΠΧ, το υφιστάμενο νομοθετικό πλαίσιο παρέχει ήδη τις νομικές βάσεις για μια καταρχήν θεμιτή επεξεργασία των δεδομένων υγείας του υποκειμένου εν όψει της πανδημίας, εφόσον, βεβαίως, τηρούνται οι λοιποί όροι και οι εξασφαλίσεις που προβλέπει ο ΓΚΠΔ.

Εντούτοις, η ρητή νομοθετική κατοχύρωση της υποχρέωσης ορισμένων κατηγοριών προσώπων, ιδίως εργοδοτών, να εξασφαλίζουν ένα «covid-free» εργασιακό περιβάλλον στους εργαζόμενους και στους πελάτες τους απαιτώντας την προσκομιδή βεβαιώσεως εμβολιασμού, όχι μόνον θα δημιουργούσε νομική ασφάλεια, αλλά θα παρείχε και τον νομικά αναγκαίο συνδετικό κρίκο που θα ενεργοποιούσε εν αμφιβολία τις διατάξεις του άρθρου 6 παρ. 1 (γ) και 9 παρ. 2 (β) του ΓΚΠΔ, παρέχοντας στον εκάστοτε υπεύθυνο επεξεργασίας την απαραίτητη για την επεξεργασία αυτή νομική βάση.

Πρόσβαση σε υπηρεσίες

Ένα ενδιαφέρον ζήτημα που θα μπορούσε να τεθεί σχετικώς με τη χρήση βεβαιώσεων εμβολιασμού, είναι το κατά πόσον τέτοιες βεβαιώσεις θα μπορούσαν θεμιτά να απαιτούνται προκειμένης της πρόσβασης των κατόχων τους σε ορισμένες υπηρεσίες και, αντίστροφα, στον αποκλεισμό των μη εφοδιασμένων με τέτοιες βεβαιώσεις από αυτές. Προφανώς και στο σημείο αυτό υπεισέρχονται σταθμίσεις αναλογικότητας. Εξ επόψεως νομοθεσίας προσωπικών δεδομένων, αξίζει να σημειωθεί ότι ήδη με τις προαναφερθείσες Κατευθυντήριες γραμμές της ΑΠΔΠΧ εκφράζεται η θέση της Αρχής ότι η απλή χειροκίνητη θερμομέτρηση των εισερχομένων σε ένα χώρο, εφόσον δεν τηρείται αντίστοιχο αρχείο, δεν συνιστά επεξεργασία υπό την έννοια του νόμου. Λαμβάνοντας υπόψη την θέση αυτή της ΑΠΔΠΧ, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι και η χρήση της βεβαίωσης εμβολιασμού, εφόσον εξαντλείται στην απλή επίδειξή της π.χ. σε έναν θυρωρό, μάλιστα χωρίς να προκύπτει, σε συνδυασμό με άλλα τυχόν τηρούμενα δεδομένα η ταυτότητα του υποκειμένου, προκειμένου ο κάτοχός της να εισέρχεται σε ένα εμπορικό κέντρο, γυμναστήριο, θέατρο, κινηματογράφο ή εστιατόριο θα ήταν θεμιτή, ενώ δεν θα ενεργοποιούσε υποχρέωση του επιχειρηματία να συμμορφωθεί με τις συχνά πολύπλοκες διαδικασίες και υποχρεώσεις που θεσπίζει το νομοθετικό πλαίσιο της προστασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα.

Η λύση αυτή θα μπορούσε να επεκταθεί και στη χρήση ιδίως των μέσων μαζικής μεταφοράς. Εντούτοις, στην περίπτωση αυτή θα ήταν πρακτικά χρήσιμος ο αυτοματοποιημένος έλεγχος των σχετικών βεβαιώσεων εμβολιασμού. Όμως, ο Ευρωπαίος Επόπτης Προστασίας Δεδομένων, ερμηνεύοντας τον Κανονισμό 2018/1725 «για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της

επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα από τα θεσμικά και λοιπά όργανα και τις οργανώσεις της Ένωσης κλπ.», έχει εκφράσει την άποψη ότι ένας τέτοιος αυτοματοποιημένος έλεγχος χωρίς τη μεσολάβηση ανθρώπινου παράγοντα αποτελεί καταρχήν επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα.

Ειδικότερα στις από 1/9/2020 Οδηγίες που ο Ευρωπαϊός Επόπτης εξέδωσε σχετικά με τον έλεγχο της θερμοκρασίας από τα θεσμικά όργανα της ΕΕ στο πλαίσιο της κρίσης του covid-19,

σημείωνε ότι ένα αυτοματοποιημένο σύστημα ελέγχου της θερμοκρασίας των εισερχομένων που, επιπλέον, θα είχε ως συνέπεια την απαγόρευση εισόδου σε εμπύρετα άτομα, θα ήταν αντίθετο τόσο στις διατάξεις του Κανονισμού 2018/1725, όσο και στις διατάξεις του άρθρου 22 παρ. 1 ΓΚΠΔ. Σύμφωνα με το τελευταίο αυτό άρθρο, «Το υποκείμενο των δεδομένων έχει το δικαίωμα να μην υπόκειται σε απόφαση που λαμβάνεται αποκλειστικά βάσει αυτοματοποιημένης επεξεργασίας, συμπεριλαμβανομένης και της κατάρτισης προφίλ, η οποία παράγει έννομα αποτελέσματα που το αφορούν...». Πάντως, η παράγραφος 2 του ίδιου άρθρου 22 προβλέπει περαιτέρω ότι τα παραπάνω δεν εφαρμόζονται όταν, μεταξύ άλλων, η αυτοματοποιημένη απόφαση αυτή «επιτρέπεται από το δίκαιο της Ένωσης ή το δίκαιο κράτους μέλους στο οποίο υπόκειται ο υπεύθυνος επεξεργασίας και το οποίο προβλέπει επίσης κατάλληλα μέτρα για την προστασία των δικαιωμάτων του υποκειμένου», ενώ από το συνδυασμό των άρθρων 22 παρ. 3 και 9 παρ. 2 (ζ) του ΓΚΠΔ φαίνεται να προκύπτει ότι όταν συντρέχουν λόγοι «ουσιαστικού δημοσίου συμφέροντος» και προβλέπεται νομοθετικά, η αυτοματοποιημένη επεξεργασία δεδομένων υγείας είναι ανεκτή εφόσον προβλέπονται «κατάλληλα μέτρα για την προστασία των δικαιωμάτων του υποκειμένου». Έτσι, στην ανωτέρω Οδηγία του, ο Ευρωπαϊός Επόπτης σημείωνε ότι τυχόν αυτοματοποιημένα συστήματα ελέγχου θερμοκρασίας θα έπρεπε να πληρούν ορισμένες προϋποθέσεις. Μεταξύ αυτών, ένα τέτοιο σύστημα θα έπρεπε να είναι «αυτόνομο», να μη συνδέεται με άλλα ηλεκτρονικά συστήματα και να μη διασυνδέεται με συστήματα ελέγχου της ταυτότητας του υποκειμένου. Επιπλέον, θα έπρεπε να λειτουργεί σε πραγματικό χρόνο, χωρίς καταγραφή των δεδομένων ή της εικόνας και να είναι, βεβαίως, σύμφωνο προς τις απαιτήσεις προστασίας προσωπικών δεδομένων. Σημαντικότερο ακόμη είναι ότι σε περίπτωση που από τον αυτοματοποιημένο έλεγχο θα προκύπτει ότι ορισμένο άτομο είναι εμπύρετο, θα πρέπει να παρέχεται σε αυτό η δυνατότητα επανελέγχου μέσω μη αυτοματοποιημένων μεθόδων.

Προσαρμόζοντας τα ανωτέρω στην περίπτωση της βεβαίωσης εμβολιασμού, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι ένα αυτοματοποιημένο σύστημα ηλεκτρονικού ελέγχου των εν λόγω βεβαιώσεων π.χ. κατά την είσοδο ατόμων στα μέσα μαζικής μεταφοράς, ή άλλα δημόσια μέσα μεταφοράς, θα μπορούσε να τύχει εφαρμογής εφόσον τα παραπάνω κριτήρια πληρούνται και παρέχονται στα υποκείμενα που στερούνται ή αδυνατούν να προσκομίσουν βεβαίωση εμβολιασμού να ελεγχθούν από κατάλληλα εξουσιοδοτημένο άτομο, στο οποίο, ενδεχομένως, θα μπορούσαν να αποδείξουν με άλλο τρόπο ότι δεν νοσούν ή ότι έχουν λάβει τα κατάλληλα μέτρα προστασίας.

Σε κάθε όμως περίπτωση, όπως προκύπτει από τα παραπάνω, η θέσπιση τέτοιων μέτρων θα απαιτούσε κατάλληλη νομοθετική ρύθμιση η οποία, αφενός θα παρέσχε το νομοθετικό έρεισμα προκειμένου να είναι επιτρεπτή η αυτοματοποιημένη επεξεργασία των βεβαιώσεων εμβολιασμού προβλέποντας και τις ανάλογες δικλίδες ασφαλείας για τα υποκείμενα, αφετέρου δε θα προέβλεπε τις περιπτώσεις κατά τις οποίες ο επιχειρηματίας ή ο δημόσιος μεταφορέας θα μπορούσε νομίμως να αρνηθεί να παράσχει τις υπηρεσίες του στο υποκείμενο το οποίο δεν θα ήταν σε θέση ή θα αρνείτο να προσκομίσει την σχετική βεβαίωση.

Ειδικά ζητήματα

Η στάθμιση αναλογικότητας είναι ασφαλώς δυσχερέστερη στις περιπτώσεις κατά τις οποίες η απουσία εμβολιασμού και, συνακόλουθα, η αδυναμία ή άρνηση προσκομιδής σχετικής βεβαίωσης κινδυνεύει να εμποδίσει το άτομο να απολαύσει ελευθερίες ή συνταγματικά προστατευόμενα δικαιώματα που ευρίσκονται πλησιέστερα στον πυρήνα της προσωπικότητας και της ηθικής αυτονομίας του προσώπου, όπως το δικαίωμα του συνέρχεσθαι ή το δικαίωμα στη θρησκευτική λατρεία.¹⁴ Δυσχερές είναι επίσης και το ζήτημα της συγκρούσεως μεταξύ περισσότερων συνταγματικά κατοχυρωμένων κοινωνικών δικαιωμάτων. Τί θα συμβεί π.χ. αν μεγάλος αριθμός μαθητών της υποχρεωτικής εκπαίδευσης αρνείται να προσκομίσει βεβαίωση εμβολιασμού; Μπορούν οι μαθητές αυτοί να αποκλειστούν από την εκπαιδευτική διαδικασία; Είναι εύλογο να υποχρεωθεί η Πολιτεία να δημιουργήσει ειδικές δομές για τους μη εμβολιασμένους και αν ναι με ποιο κόστος και για πόσο διάστημα; Είναι προφανές ότι σε τέτοιες δυσχερείς περιπτώσεις η εκατέρωθεν στάθμιση των πληττομένων ατομικών είτε κοινωνικών δικαιωμάτων έναντι των υπό διακινδύνευση δημοσίων αγαθών θα πρέπει να οδηγήσει την Πολιτεία στην παροχή όσο το δυνατόν περισσότερων εναλλακτικών λύσεων στα υποκείμενα, λαμβανομένου πάντως υπόψιν και του εν στενή εννοία δημοσίου συμφέροντος, δηλονότι του ενδεχόμενου κόστους για τη δημιουργία π.χ. ειδικών εκπαιδευτικών ή άλλων δομών φροντίδας για τους 'αρνητές' του εμβολιασμού.

Συμπερασματικές σκέψεις

Τα συνταγματικά ζητήματα και τα ζητήματα προστασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, που είναι, βεβαίως, και αυτά κατ' ουσίαν συνταγματικής φύσεως, τα οποία έχει δημιουργήσει η πανδημία του κωρονοϊού είναι ασφαλώς πολλά και ακανθώδη.

Εντούτοις το υφιστάμενο συνταγματικό πλαίσιο εξαρκεί για την αντιμετώπισή τους και δεν φαίνεται να συντρέχει λόγος να ανησυχεί κανείς ότι επίκειται το τέλος του συνταγματικού δικαίου, όπως το γνωρίζουμε, είτε ότι ευρισκόμεθα προ μιας δραματικής αλλαγής συνταγματικού παραδείγματος. Παρόμοιες ανησυχίες είχαν εκφρασθεί και κατά τη διάρκεια της πρόσφατης οικονομικής κρίσης. Εντούτοις δεν χρειάστηκε να αναθεωρήσουμε τα εννοιολογικά ή ερμηνευτικά μας εργαλεία προκειμένου να αντιμετωπίσουμε τις προκλήσεις αυτές.

Ασφαλώς η πανδημία ανέδειξε για μια ακόμη φορά την ανάγκη της κρατικής παρέμβασης, την επιστροφή σε έναν κενύσιανισμό που οι νεοφιλελεύθερες υπερβολές των τελευταίων δεκαετιών είχαν αδικώς λειοδμήσει. Όμως οι συνταγματικές ρυθμίσεις που επέτρεψαν και επιτρέπουν αυτή την επιστροφή σε πρακτικές κρατικής παρέμβασης, όταν και όπου χρειάζεται, υφίστανται ήδη στον καταστατικό μας χάρτη.

Αν η αξία του ανθρώπου και ο σεβασμός της ηθικής του αυτονομίας αποτελούν ακρογωνιαίο λίθο του δημοκρατικού και φιλελεύθερου πολιτεύματός μας, η προστασία της υγείας είναι η άφευκτη πραγματολογική προϋπόθεση κάθε αυτονομίας, και συνεπώς οι όποιοι περιορισμοί των συνταγματικών δικαιωμάτων μας που δικαιολογούνται αναλογικά, προκειμένου αυτή να

διασωθεί, φαίνονται καταρχήν ανεκτοί. Τούτο και υπό την προϋπόθεση ότι είναι χρονικά περιορισμένοι. Η ηθική αυτονομία του προσώπου έχει ως πυρήνα της τη δυνατότητά του να διαμορφώνει ελεύθερα και κατά το δυνατόν αυτόνομα τη δική του αντίληψη για το ευ ζην. Εντούτοις, αξίζει να θυμίζουμε στους εαυτούς μας ότι η ευδαιμονία, όπως δίδαξε ήδη ο Αριστοτέλης, δεν κρίνεται στο επίπεδο της στιγμής, αλλά στη διάρκεια ενός βίου.

Εκφράζεται η ανησυχία μήπως η θέσπιση ενός υγειονομικού διαβατηρίου έχει ως αποτέλεσμα τον στιγματισμό ή τον αποκλεισμό ορισμένων κοινωνικών ομάδων. Αλλά η ανησυχία αυτή δεν φαίνεται δικαιολογημένη εφόσον η δυνατότητα εμβολιασμού παρέχεται σε όλους δωρεάν. Αναμφίβολα, στο μεσοδιάστημα και μέχρι να παρασχεθεί η σχετική δυνατότητα στο σύνολο του πληθυσμού, η προσκομιδή της όποιας βεβαίωσης εμβολιασμού προκειμένης της προσβάσεως των ατόμων σε υπηρεσίες και δραστηριότητες θα πρέπει να ρυθμισθεί κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να μην αποκλείει αδικαιολόγητα από τις δραστηριότητες αυτές όσους, χωρίς δική τους ευθύνη, δεν είχαν την δυνατότητα να εμβολιασθούν. Πρόκειται όμως και πάλι για ένα πρακτικό πρόβλημα χρονικότητας που δεν φαίνεται να εγείρει ευρύτερα ζητήματα αρχής.

Ζητήματα αποκλεισμού και περιθωριοποίησης θα τεθούν κατά πάσα πιθανότητα όχι τόσο εξαιτίας του 'υγειονομικού διαβατηρίου' ή της πανδημίας, όσο εξαιτίας των κοινωνικών και οικονομικών επιπτώσεων που θα επακολουθήσουν. Αν ως 'κρίση' πρέπει να νοηθεί η εμφάνιση νέων προβλημάτων που δεν μπορούν να αντιμετωπισθούν με τους υπάρχοντες θεσμούς και τα υφιστάμενα εννοιολογικά εργαλεία, θα πρέπει να αναμείνουμε τις προκλήσεις που θα αναδειχθεί το προσεχές διάστημα προκειμένου να διαπιστώσουμε κατά πόσον το υφιστάμενο συνταγματικό μας πλαίσιο επιτρέπει να ανταποκριθούμε σε αυτές, ή μήπως θα απαιτηθούν μορφές κρατικής παρέμβασης ή συλλογικής οργάνωσης και αλληλεγγύης που δεν εντάσσονται ομαλά στο νομικό και θεσμικό μας οπλοστάσιο.

- ¹ 1. Ήδη με το Ν 4764/2020 (άρθρο 55 παρ. 5) προβλέπεται η δυνατότητα των εμβολιασθέντων να ζητήσουν την έκδοση 'βεβαίωσης εμβολιασμού', χωρίς προς το παρόν να συνάπτονται δικαιώματα ή άλλες έννομες συνέπειες ως προς την κατοχή ή έλλειψη μιας τέτοιας 'βεβαίωσης'.
- ² 2. Αντί πολλών βλ. ιδίως Ξ. Κοντιάδης, Πανδημία, Βιοπολιτική και Δικαιώματα, Αθήνα 2020 *passim*. Βλ. επίσης το αφιέρωμα του περιοδικού ΔΤΑ 84/2020 και 85/2020 με άρθρα των Ε. Βενιζέλου, Α. Μανιτάκης, Ν. Αλιβιζάτου, Ξ. Κοντιάδη, Γ. Σωτηρέλη, Αθ. Συκιώτου, Α. Καϊδατζή, Χ. Τσιλιώτη, Ιφ. Καμτσιδού, Β. Χρήστου και Β. Τζέμου. Βλ. επίσης την εκτενή ανταλλαγή σχετικών απόψεων στον ιστότοπο www.syntagmawatch.gr. Για μια λεπτομερή και κατά τη γνώμη μου πειστική θεμελίωση της συνταγματικότητας των ληφθέντων περιοριστικών μέτρων σε συνάρτηση με τα εκάστοτε συνταγματικώς προστατευτέα δικαιώματα βλ. ιδίως Χ. Τσιλιώτης, Τα περιοριστικά μέτρα για την αντιμετώπιση της πανδημίας Covid-19 στο σύστημα προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ΔΤΑ 84/2020, σελ. 431 επ.
- ³ 3. Ήδη, πάντως, εκφράζεται προβληματισμός ως προς το νομοθετικά υποχρεωτικό περιεχόμενο της προβλεπόμενης βεβαίωσης εμβολιασμού, υπό την έννοια ότι διαλαμβάνει πληροφορίες που είναι ενδεχομένως υπερβολικές εν όψει της αρχής της ελαχιστοποίησης των δεδομένων (άρθρ. 5 παρ. 1 (γ) ΓΚΠΔ), δηλονότι πληροφορίες όπως την ημερομηνία του εμβολιασμού, το εμβολιαστικό κέντρο και τον τύπο του εμβολίου. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι οι πληροφορίες αυτές μπορεί να είναι χρήσιμες σε επίπεδο γενικής στατιστικής παρακολούθησης εκ μέρους της Πολιτείας, πλην όμως το υποκείμενο θα μπορούσε ευλόγως να μην επιθυμεί να εμφανίζονται στην «βεβαίωση» όταν αυτή θα κοινοποιείται σε τρίτους. Βλ. Δημήτρης Βέρρας, Προσωπικά δεδομένα και βεβαίωση εμβολιασμού: Η έκδοση της βεβαίωσης στο πλαίσιο άσκησης του δικαιώματος πρόσβασης https://www.lawspot.gr/nomika-blogs/dimitris_verras/prosopika-dedomena-kai-venaiosis-emboliasmoy-i-ekdosi-tis-venaiosis-sto. Η άποψη αυτή χρήζει περαιτέρω διερευνήσεως, πάντως δεν φαίνεται να εντοπίζει κρίσιμο πρόβλημα στο βαθμό που η εκδιδόμενη βεβαίωση χορηγείται «αποκλειστικά για ατομική χρήση», δηλονότι αποτυπώνει πληροφορίες που τηρούνται αποκλειστικά από το ίδιο το υποκείμενο.
- ⁴ 4. Το παρόν κείμενο ήταν επί του πειστηρίου, όταν εκδόθηκε η από 8 Απριλίου 2021 απόφαση του ΕΔΔΑ επί της υποθέσεως *Vanříčka and others v. The Czech Republic*, η οποία έταμε ουσιαστικά το αυτό ζήτημα, προς την αυτή κατεύθυνση και με ανάλογες σκέψεις προς την ΣΤΕ 2387/2020. Στην υπόθεση αυτή το ΕΔΔΑ είχε προ οφθαλμών νομοθέτημα της Δημοκρατίας της Τσεχίας, δύναμι του οποίου απαγορευόταν η πρόσβαση σε βρεφονηπιακούς σταθμούς νηπίων που δεν είχαν εμβολιασθεί πλήρως κατά των παιδικών ασθενειών και ορισμένων άλλων ασθενειών. Επέβαλε μάλιστα και χρηματικό πρόστιμο στους γονείς των μη εμβολιασμένων ανηλίκων. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι εν λόγω ρυθμίσεις ήταν αναλογικές και δεν αντέκιντο στο άρθρο 8 ΕΣΔΑ το οποίο κατοχυρώνει, μεταξύ άλλων, το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή. Ενδιαφέρον παρουσιάζει εν προκειμένω το γεγονός ότι το ΕΔΔΑ έλαβε υπόψη του και τις διατάξεις του άρθρου 5 της διεθνούς συμβάσεως για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της αξιοπρέπειας του ατόμου σε σχέση με τις εφαρμογές της βιολογίας και της ιατρικής (σύμβαση *Oniedo*), η οποία έχει κυρωθεί ήδη με το Ν 2619/1998. Το άρθρο αυτό προβλέπει ότι «Επέμβαση σε θέματα υγείας μπορεί να υπάρξει μόνον αφού το ενδιαφερόμενο πρόσωπο δώσει την ελεύθερη συναίνεσή του, κατόπιν προηγούμενης σχετικής ενημέρωσής τους». Βεβαίως στην προκειμένη περίπτωση δεν ετίθετο ζήτημα 'εξαναγκασμού' σε εμβολιασμό, ενώ το ΕΔΔΑ σημείωνε και τη διάταξη του άρθρου 26 της Συμβάσεως *Oniedo*, η οποία επί της ουσίας επαναλαμβάνει τις ρυθμίσεις της 2ης παραγράφου των άρθρων 8 και 9 ΕΣΔΑ περί θεμιτών περιορισμών για λόγους προστασίας της δημόσιας υγείας.
- ⁵ 5. Βλ. Α. Μανιτάκης, Η ζωή ως Πάθος συνταγματικό, ΔΤΑ 84/2020, σελ. 303. Σημειωτέον ότι επίκληση στην έννοια της κοινωνικής αλληλεγγύης γίνεται ήδη ρητώς και στην απόφαση ΕΔΔΑ *Vanříčka and others v. The Czech Republic* (παρ. 279), σύμφωνα με την οποία σκοπός της υποχρέωσης εμβολιασμού ο οποίος συνιστά εκδήλωση κοινωνικής αλληλεγγύης, «είναι η προστασία όλων των μελών της κοινωνίας, ιδίως όσων είναι ειδικώς ευάλωτα σε ορισμένες ασθένειες και για λογαριασμό των οποίων ο υπόλοιπος πληθυσμός καλείται να αναλάβει έναν ελάχιστο κίνδυνο με την μορφή του εμβολιασμού».
- ⁶ 6. Β. Χρήστου, Οι ατομικές ελευθερίες και η μεταβολή της ανθρωπίνης συνθήκης, ΔΤΑ 85/2020, σελ. 646.
- ⁷ 7. Βλ. σχετικώς τις σκέψεις του Ν. Παπασπύρου, Συνταγματική ελευθερία και δημόσιοι σκοποί, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα 2019, σελ. 79 επ.
- ⁸ 8. Στην υπόθεση *Vanříčka and others v. The Czech Republic*, οι προσφεύγοντες επικαλέσθηκαν τις διατάξεις του άρθρου 9 ΕΣΔΑ, σύμφωνα με τις οποίες «Παν πρόσωπον δικαιούται εις την ελευθερία σκέψεως, συνειδήσεως και θρησκείας», ισχυριζόμενοι ότι με τις κρίσιμες διατάξεις της νομοθεσίας της Τσεχίας που επέβαλαν, επ' απειλή, μάλιστα, επιβολής προστίμου προς τους γονείς, τον υποχρεωτικό εμβολιασμό των νηπίων προκειμένου αυτά να γίνουν δεκτά σε βρεφονηπιακούς σταθμούς, παραβίαζαν τις συνειδησιακές τους αντιλήψεις εν σχέσει με την προστασία της υγείας των τέκνων τους, αντιλήψεις οι οποίες δεν τους επέτρεπαν να τα εμβολιάσουν εφόσον έκριναν ότι ο εμβολιασμός έθετε σε κίνδυνο την υγεία των τελευταίων (βλ. παρ. 321 επ. της ως άνω αποφάσεως του ΕΔΔΑ). Το ΕΔΔΑ σημείωνε παρενθετικά ότι οι συνειδησιακές αντιρρήσεις των προσφευγόντων γονέων είχαν προβληθεί σχετικώς οψίμως στην διαδικασία. Σε κάθε περίπτωση, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι δεν επρόκειτο εν προκειμένω περί επικλήσεως θρησκευτικής φύσεως αντιλήψεων και συνεπώς δεν ετίθετο ζήτημα θρησκευτικής ελευθερίας (παρ. 330 της αποφάσεως ΕΔΔΑ), αλλά ζήτημα ελευθερίας της σκέψης και της συνείδησης, και κατέληξε στην κρίση ότι οι αντιλήψεις των

προσφευγόντων περί εμβολιασμού «δεν είναι τέτοιες ώστε να συγκροτούν πεποίθηση ή πίστη επαρκούς συγκροτήσεως, σοβαρότητας, συνοχής και σπουδαιότητας ώστε να συνεφέλκουν τις εγγυήσεις του Άρθρου 9 [ΕΣΔΑ]» (παρ. 335 της αποφάσεως ΕΔΔΑ). Η κρίση αυτή του ΕΔΔΑ παρέχει συνεπώς ένδειξη ότι η επίκληση γενικών ή ad hoc «συνειδησιακών αντιρρήσεων» στον εμβολιασμό δεν θα αρκεί για την ενεργοποίηση του δικαιώματος της ελευθερίας της συνείδησης και της σκέψης. Παραμένει, όμως, και πάλι ερμηνευτικά εκκρεμές το ζήτημα ποια θα ήταν τυχόν η αντιμετώπιση του θέματος αν ο αρνητής του εμβολιασμού προέβαλε και επικαλείτο αντιρρήσεις συνδεόμενες με αντιλήψεις γνησίως θρησκευτικής ή κοσμοθεωρητικής φύσεως.

⁹ 9. Είναι ενδιαφέρον ότι στην υπόθεση *Vanříčka and others v. The Czech Republic*, παρά το γεγονός ότι τέθηκε από τους προσφεύγοντες, το ΕΔΔΑ απέφυγε, επίσης, να εξετάσει ευθέως το ζήτημα της απαγόρευσης εγγραφής των παιδιών των προσφευγόντων στους βρεφονηπιακούς σταθμούς σε συνάρτηση και με το άρθρο 2 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, σύμφωνα με το οποίο «Ουδείς δύναται να στερηθεί του δικαιώματος όπως εκπαιδευθεί ...». Στην υπ. Αριθ. 307 σκέψη του, το ΕΔΔΑ σημείωνε ότι «παρόλο που [το Δικαστήριο] δεν υπεκτιμά την εκπαιδευτική ευκαιρία που τα αιτούντα παιδιά στερούνται, δεν στερούνται όλων των δυνατοτήτων προσωπικής, κοινωνικής και διανοητικής εξέλιξης ... Επιπλέον οι συνέπειες επί των αιτούντων παιδιών ήταν χρονικά περιορισμένες. Μόλις θα έφταναν την ηλικία της υποχρεωτικής σχολικής παρακολούθησης, η αποδοχή τους στο πρωτοβάθμιο σχολείο δεν επηρεαζόταν από την εμβολιαστική τους κατάσταση ...». Στο διατακτικό του, το ΕΔΔΑ περιορίστηκε να σημειώσει ότι (παρ. 345) «Υπό το φως της εμβέλειας της διερεύνησής του και των ευρημάτων του αναφορικά με τις αιτιάσεις των αιτούντων παιδιών υπό το Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, το Δικαστήριο κρίνει ότι δεν συντρέχει ανάγκη να εξετασθεί η αίτησή τους κεχωρισμένως υπό το φως του άρθρου 2 του υπ' αριθ. 1 Πρωτοκόλλου», απόφαση που ο (εν μέρει) μειοψηφών Δικαστής Lemmens σχολίασε στην μειοψηφούσα γνώμη του ως ατυχή. Συνεπώς και το ΕΔΔΑ άφησε το κρίσιμο ζήτημα της τυχόν απαγόρευσης πρόσβασης των μη εμβολιασμένων ανηλίκων στην υποχρεωτική εκπαίδευση εκκρεμές.

¹⁰ 10. Α. Μανιτάκης, Ο πειθαναγκασμός του προαιρετικού εμβολιασμού, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ 14.2.2021, στο <https://www.kathimerini.gr/opinion/561263716/o-peithanagkasmos-toy-proairetikoy-emvoliasmoy/>.

¹¹ 11. Ειδικώς για το ζήτημα των περιορισμών στην ελευθερία της θρησκευτικής λατρείας στο πλαίσιο των μέτρων για την πανδημία, βλ. α.ά. Ελ. Π. Δικαίος, Τα όρια του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας και λατρείας απέναντι στην προληπτική προστασία της δημόσιας υγείας, εν όψει της πανδημίας του κορωνοϊού, ΔτΑ 85/2020, σελ. 693 επ.